
МЕШКО Г.М.,
доктор педагогічних наук,
професор,
завідувач кафедри педагогіки та
менеджменту освіти

МЕШКО О.І.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Статтю присвячено дослідженню проблеми формування психологічно безпечного освітнього середовища в загальноосвітньому навчальному закладі. Представлено результати вивчення стану психологічної безпеки учнів, захищеності вчителів, їх емоційного благополуччя. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясовано сутність безпечного освітнього середовища, його структурні компоненти. Розроблено модель формування психологічно безпечного освітнього середовища загальноосвітнього навчального закладу, визначено аспекти управлінської діяльності в досліджуваному аспекті.

Ключові слова: освітнє середовище, психологічно безпечне освітнє середовище, психологічна безпека, модель формування психологічно безпечного освітнього середовища, загальноосвітній навчальний заклад.

Статья посвящена исследованию проблемы формирования психологически безопасной образовательной среды в общеобразовательном учебном заведении. Представлены результаты изучения состояния психологической безопасности

© МЕШКО Г.М., МЕШКО О.І., 2017

учащихся, защищенности учителей, их эмоционального благополучия. На основании анализа психолого-педагогической литературы выяснены сущность психологически безопасной образовательной среды, ее структурные компоненты. Разработана модель формирования психологически безопасной образовательной среды в общеобразовательном учебном заведении, определены аспекты управленческой деятельности в исследуемом аспекте.

Ключевые слова: образовательная среда, психологически безопасная образовательная среда, психологическая безопасность, модель формирования психологически безопасной образовательной среды, общеобразовательное учебное заведение.

The article deals with the problem of formation of a psychologically safe educational environment in a general educational institution. The results of the study of the state of psychological safety of students, teacher protection, and their emotional well-being have been presented. On the basis of the analysis of psychological and pedagogical literature, the essence of a safe educational environment, its structural components has been determined. The model of formation of a psychologically safe educational environment of a general educational institution has been designed; aspects of management activity in the investigated aspect have been defined.

Key words: educational environment, psychologically safe educational environment, psychological safety, model of formation of psychologically safe educational environment, general educational institution.

Постановка проблеми. Учитель і учні проводять у школі значну частину часу. Взаємодіючи один з одним, вони створюють «середовище свого перебування», характеристики якого впливають на їх розвиток, допомагають чи перешкоджають їм адаптуватися й функціонувати в умовах навчального закладу. Освітнє середовище загальноосвітнього навчального закладу повинне бути таким, щоб створити умови для психологічної безпеки учнів, захищеності педагогів і, як наслідок, сприяти їх психічному здоров'ю й особистісному зростанню. Сучасному вчителю необхідно володіти технологією ство-

рення сприятливого середовища для забезпечення ефективного засвоєння знань, підвищення рівня навчальних досягнень учнів і базової культури їх особистості, формування позитивних міжособистісних стосунків між вихованцями. Від діяльності у цьому напрямі адміністрації навчального закладу залежить психологічний клімат в педагогічному й учнівському колективах, емоційне благополуччя вчителів та учнів, їх психічне здоров'я, а також результативність усієї навчально-виховної роботи.

Як не прикро, але не стала наша школа «імперією почуттів», де панує психологічна безпека учнів, захище-

ність учителів, створені умови для їх психологічного комфорту. За результатами нашого дослідження, тільки кожен третій учень відчуває себе у школі затишно і комфортно, майже третина опитаних школярів (30,8%) на уроках часто переживають розчарування. Серед причин розчарувань учні називають і такі: часте приниження з боку вчителя, упереджене ставлення педагога до дітей, небажання вчителя зрозуміти школяра, байдужість педагогів до внутрішнього світу учнів, їх проблем і т.п. Зазнають учні принижень, глузувань, інколи і знущань з боку однокласників, учнів старших класів.

У той же час проведене опитування вчителів засвідчило, що основна трудність, проблема для них у тому, що діти не хочуть вчитися, недисципліновані, грублять, принижують, не поважають учителя, інколи і знущаються. Труднощі у багатьох учителів виникають і при взаємодії з батьками, які вбачають у діяльності педагогів причину всіх бід, негараздів у навчальних досягненнях учня, рівні його вихованості. Дослідження стану соціально-психологічного клімату в педагогічних колективах загальноосвітніх навчальних закладів, стану емоційного благополуччя вчителів [3] засвідчило, що у багатьох навчальних закладах панує недоброзичливість, заздрісність, нездорова конкуренція; 46,3% опитаних незадоволені стилем керівництва навчальним закладом, 43,2% – взаєминами з адміністрацією; 39% – взаєминами з колегами по роботі. У навчальних закладах низький рівень взаємодопомоги і підтримки. Майже кожен третій педагог (30,1%) не відчуває себе в педагогічному колективі безпечно і захищено, в учителів невисокий рівень емоційного благополуччя.

Тому актуальним є питання про формування психологічно безпечного

освітнього середовища в загальноосвітньому навчальному закладі. Важливу роль у цьому відіграє адміністрація, психологічна служба навчального закладу, діяльність всього педагогічного колективу і кожного педагога зокрема, які вмітимуть змодельовати і спроектувати освітнє середовище, де особистість учня вільно функціонуватиме, де всі учасники початково-виховного процесу відчуватимуть захищеність, емоційний комфорт, задоволеність основних потреб, зберігатимуть і зміцнюватимуть психічне здоров'я.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Пошуку оптимального шкільного середовища, в якому особистість здорова, відчуває захищеність, безпеку та емоційний комфорт, присвячені масштабні міжнародні проекти і програми InnoSchool, TALIS (Teaching and Learning International Survey), «Доброзичливі до дітей школи» (ЮНІСЕФ) тощо. Результати вітчизняних і закордонних досліджень свідчать про необхідність розроблення концепції психологічно безпечного освітнього середовища; формування готовності вчителів до створення безпечних умов для навчання і виховання учнів; розвитку компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів з питань проектування та управління процесом формування психологічно безпечного освітнього середовища.

Дослідженню психологічно безпечного освітнього середовища присвячені наукові праці І. Басвої, О. Лактіонової, Н. Мерлякової, В. Мошкіна, О. Обозової, С. Петрова, В. Рубцова, В. Сімікіна, Е. Симанюк, В. Слободчикова, С. Тарасова, В. Ясвіна та ін. Проблема формування психологічно безпечного освітнього середовища у загальноосвітньому навчальному закладі в науковій літературі представлена недостатньо.

Мета статті полягає у з'ясуванні сут-

ності психологічно безпечного освітнього середовища, розробленні моделі формування психологічно безпечного освітнього середовища у загальноосвітньому навчальному закладі, визначенні аспектів управління процесом його формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освітнє середовище у психолого-педагогічній літературі визначають як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність факторів, обставин, ситуацій, які склались історично, і як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості учня (А. Бандура, У. Бронфенбреннер, В. Воронцова, О. Газман, Є. Клімов, Г. Ковальов, К. Левін, В. Панов, К. Роджерс, В. Рубцов, В. Слободчиков, С. Тарасов, В. Ясвін).

Показником для типології освітнього середовища В. Ясвін називає наявність чи відсутність в освітньому середовищі умов і можливостей для розвитку активності (чи пасивності) дитини та її особистісної свободи (чи залежності) [6]. Цей підхід аналогічний позиції Я. Корчака, який виділяє такі чотири типи освітнього середовища: «догматичне освітнє середовище», що сприяє розвитку пасивності і залежності дитини; «кар'єрне освітнє середовище», що сприяє розвитку активності, але залежності дитини; «безтурботне освітнє середовище», що сприяє вільному розвитку дитини, але й зумовлює формування її пасивності; «творче освітнє середовище», що сприяє вільному розвитку активної дитини [2].

Дослідник С. Тарасов виокремлює наступні типи освітнього середовища: конкурентне – кооперативне, гуманітарне – технократичне (в залежності від стилю взаємодії всередині середовища); традиційне – інноваційне (за характером відношення до соціального досвіду і його передачі); творче

– регламентоване (за ступенем творчої активності); відкрите – замкнуте (за характером взаємодії із зовнішнім середовищем) [5, с. 28].

Типи освітнього середовища реалізуються через його структуру. Науковці виокремлюють різні структурні компоненти освітнього середовища:

- фізичне оточення, людські фактори, програма навчання (Г. Ковальов);
- соціально-контактна, інформаційна, соматична, предметна частини середовища (Є. Клімов);
- просторово-семантичний, змістово-методичний, комунікаційно-організаційний компоненти (С. Тарасов);
- суб'єкти освітнього процесу, соціальний, просторово-предметний, технологічний (психодидактичний) компоненти (В. Ясвін).

Центральним серед інших структурних компонентів освітнього середовища є психологічний складник (соціальний чи комунікативний компонент в термінах різних учених). Психологічний складник освітнього середовища – це, насамперед, характер спілкування суб'єктів освітнього процесу. Цей компонент несе на собі основне навантаження щодо забезпечення можливостей задоволення і розвитку потреб суб'єктів освітнього процесу у відчутті безпеки, у збереженні і покращенні самооцінки, у формуванні позитивної «Я-концепції», у визнанні іншими, в самоактуалізації. Як ключову психологічну характеристику освітнього середовища багато вчених (І. Баєва, С. Вершловський, О. Лебедев, О. Обозова, В. Слободчиков та ін.) визначають психологічну безпеку, а психологічно безпечне освітнє середовище – як умову для особистісного зростання її учасників.

У науковій літературі психологічно безпечне освітнє середовище потрактовано як середовище взаємодії, вільне від проявів психологічного насилля, яке має референтну значущість для суб'єктів навчально-виховного процесу (в аспекті позитивного ставлення до неї), характеризується переважанням гуманістичної центрації (тобто центрації на інтересах (проявах) своєї сутності і сутності інших людей) і відображається в емоційно особистісних і комунікативних характеристиках його суб'єктів [1, с. 27].

Отже, психологічно безпечне освітнє середовище школи – це середовище, в якому більшість учасників позитивно ставляться до нього, характеризуються високими показниками індексу задоволеності потреб і захищеності від психологічного насилля. Психологічно безпечне освітнє середовище виступає як ефективна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів і вчителів, розвитку психологічно здорової особистості, особистісному росту учнів, професійному зростанню і довголіттю педагогів, гармонізації їх особистості. Як зазначає І. Баєва [1], психологічна безпека освітнього середовища відображається в показниках захищеності її суб'єктів, що проявляється в характеристиках психічного здоров'я. Підвищення рівня психологічної безпеки сприяє особистісному розвитку і гармонізації психічного здоров'я.

У контексті нашого дослідження актуальним є підхід О. Обозової [4], котра виокремлює такі компоненти безпечного освітнього середовища:

- матеріально-технічні умови праці та навчання (архітектурно-естетична організація життєвого простору суб'єктів навчально-виховного процесу);
- змістово-методичні умови (кон-

цепція функціонування навчального закладу; система виховної роботи; освітні програми; технології, форми, методи організації діяльності освітньої установи);

- стосунки «педагог – педагог», «педагог – учень», «учень – учень»;
- безпечна особистість (знає про існування різних джерел небезпек; розуміє, що є передумови для виникнення і подолання небезпек; виступає як активний суб'єкт, здатний запобігти небезпечним ситуаціям або вийти з них без шкоди для себе та інших людей).

Аналіз наукової літератури з означеної проблематики, результати власних досліджень дали змогу виокремити якості, якими повинен володіти вчитель, щоб створити обстановку психологічної безпеки для учнів і психологічної захищеності для себе. Такий педагог повинен бути конгруентним (тобто таким, яким він є насправді, щирим у стосунках з учнями), безумовно позитивно ставитись до дітей (відчувати теплі почуття до них, приймати дитину такою, якою вона є), емпатійним (розуміти поведінку учня, його реакції та вчинки з точки зору самого учня, його очима). Такий учитель має вірити в сили кожного учня, вміти грамотно оцінити його психоемоційний стан, при потребі визначити індивідуальну корекційну програму розвитку, надавати допомогу в його особистісному зростанні, розвивати в учня почуття власної значущості, вміти захистити себе і вихованців від психологічного насилля й емоційної інтоксикації.

Психологічно безпечне освітнє середовище у навчальному закладі може створити керівник, якому притаманні: сформована особистісно орієнтована

професійна позиція; високий рівень комунікативної, соціально-психологічної компетентності; високий рівень управлінської культури, культури професійного здоров'я; сформоване позитивне, саногенне мислення; адекватна самооцінка, позитивна Я-концепція.

На підставі аналізу наукових джерел з'ясовано, що психологічно безпечне освітнє середовище – це середовище, яке спеціально створюється в навчальному закладі та охоплює сукупність певних умов, технологій, що спрямовані на збереження і зміцнення психічного здоров'я дітей та педагогів, покращення їх самопочуття, забезпечення емоційного благополуччя, гармонізацію їх особистості. Воно комфортне для всіх суб'єктів освітнього процесу, які взаємодіють на засадах педагогіки успіху й оптимізму, педагогіки серця.

При моделюванні психологічно безпечного освітнього середовища у загальноосвітньому навчальному закладі, як вважає І. Баєва, потрібно виходити із таких принципів: 1) захист особистості кожного суб'єкта педагогічного процесу, через розвиток і реалізацію його індивідуальних потенцій, усунення психологічного насильства; 2) опора на розвивальну освіту, головна мета якої не навчання, а особистісний розвиток, розвиток фізичної, емоційної, інтелектуальної соціальної і духовної сфер особистості; 3) допомога в соціально-психологічній умілості, тобто вміннях, що дають можливість компетентного вибору особистістю життєвого шляху, аналізувати ситуацію і вибирати відповідну поведінку, що не принижує гідність інших людей, не допускає психологічного насильства і сприяє саморозвитку особистості [1, с. 27-28].

На основі аналізу наукової літератури, результатів проведеного до-

слідження розроблена модель формування психологічно безпечного освітнього середовища в загальноосвітньому навчальному закладі (рис. 1), яка охоплює: мету; алгоритм проектування психологічно безпечного освітнього середовища; його структурно-функціональні компоненти (матеріально-технічні умови праці та навчання; змістово-методичні умови; суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників освітнього процесу; безпечна, психологічно здорова особистість); комплексну програму формування психологічно безпечного освітнього середовища; моніторинг ефективності запропонованої програми (діагностика та експертиза психологічної безпеки освітнього середовища) і результат.

Комплексна програма формування психологічно безпечного освітнього середовища в загальноосвітньому навчальному закладі спрямована на створення безпечних умов для навчання і виховання учнів, діяльності вчителів та передбачає такі аспекти управлінської діяльності:

- забезпечення емоційного комфорту учнів на уроках;
- організацію виховної і дозвілєвої діяльності учнів на засадах педагогіки серця;
- забезпечення психолого-педагогічного супроводу учнів;
- попередження психологічного насильства у колективі навчального закладу;
- контроль за рівнем емоційних навантажень учнів, постійний моніторинг показників їх психічного здоров'я;
- створення умов для підвищення рівня комфортності членів педагогічного колективу, підтримання на належному рівні стану їх професійного здоров'я.

Основними шляхами реалізації

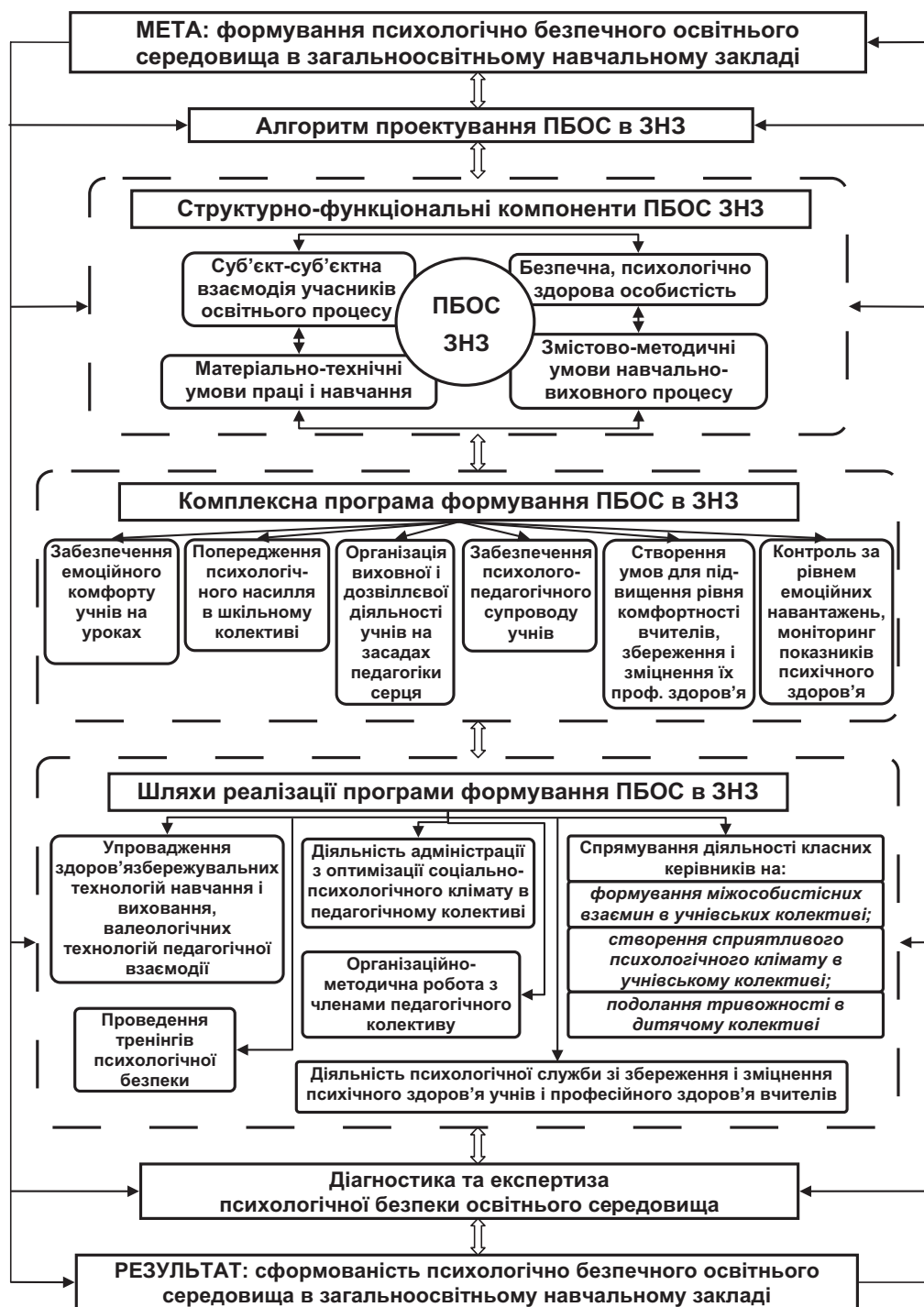


Рис. 1. Модель формування психологічно безпечного освітнього середовища (ПБОС) в загальноосвітньому навчальному закладі (ЗНЗ).

комплексної програми формування психологічно безпечного освітнього середовища є:

- упровадження здоров'язбережувальних технологій навчання і виховання, валеологічних технологій педагогічної взаємодії;
- спрямування діяльності класних керівників на: формування міжособистісних взаємин в учнівському колективі, створення сприятливого психологічного клімату, подолання тривожності в дитячому колективі;
- спрямування діяльності психологічної служби навчального закладу на збереження і зміцнення психічного здоров'я учнів і професійного здоров'я вчителів;
- діяльність адміністрації з оптимізації соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі;
- організаційно-методична робота з членами педагогічного колективу в аспекті створення психологічної безпеки у навчальному закладі;
- проведення тренінгів психологічної безпеки в загальноосвітньому навчальному закладі для як педагогів, так і для учнів.

Формування психологічно безпечного освітнього середовища постає як управління складною педагогічною системою, в якій поєднується використання методик забезпечення психолого-педагогічного супроводу учнів на кожному етапі їх розвитку; здійснюється діагностика стану психічного здоров'я школярів і професійного здоров'я вчителів, контроль за рівнем їх емоційних навантажень; створюються умови для забезпечення емоційного комфорту суб'єктів освітнього

процесу; упроваджується програма зі збереження і зміцнення їх психічного здоров'я; попереджується насилля в загальноосвітньому навчальному закладі.

Отже, управління процесом формування психологічно безпечного освітнього середовища у загальноосвітньому навчальному закладі передбачає цілеспрямовану діяльність зі: створення безпечних і нешкідливих умов навчання і виховання, забезпечення емоційного комфорту суб'єктів освітнього процесу; формування розумного способу життя учнів, підвищення рівня їх стресостійкості; сприяння в гармонізації особистості вчителя, розвитку його психотерапевтичної позиції; створення умов для збереження і зміцнення психічного здоров'я учнів і професійного здоров'я вчителів; підвищення рівня їх психологічної культури.

Висновки. Сьогодні одним з індикаторів ефективності діяльності навчального закладу має стати рівень психологічної безпеки учнів, захищеності вчителів, стан їх здоров'я. Тому формування психологічно безпечного освітнього середовища є одним із головних завдань керівника загальноосвітнього навчального закладу. Функціонування психологічно безпечного освітнього середовища дає змогу зміцнювати психічне здоров'я учнів, професійне здоров'я вчителів, здійснювати моніторинг показників їх психічного здоров'я та проводити відповідні психолого-педагогічні, корегувальні, реабілітаційні заходи. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні організаційно-педагогічних умов формування психологічно безпечного освітнього середовища у загальноосвітньому навчальному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баева И.А. Тренинги психологической безопасности в школе / И.А. Баева. – СПб. : Речь, 2002. – 251 с.
2. Корчак Я. Право ребенка на уважение / Я. Корчак. – М., 1990. – С. 175–194. – (Педагогическое наследие).
3. Мешко Г.М. Управління процесом формування соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі загальноосвітнього навчального закладу / Г.М. Мешко, О.І. Мешко // Педагогічний альманах : Збірник наукових праць. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. – Вип. 33. – С. 237–243.
4. Обозова О. Психологічна безпека освітнього середовища / О. Обозова // Психолог. – 2011. – № 10 (442). – С. 3–6.
5. Тарасов С.В. Школьник в современной образовательной среде / С.В. Тарасов. – СПб. : Образование-Культура, 2001. – 151 с.
6. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 356 с.

TRANSLITERATION OF REFERENCES:

1. Baeva Y.A. Trenynhy psykholohycheskoi bezopasnosty v shkole / Y.A. Baeva. – SPb. : Rech, 2002. – 251 s.
2. Korchak Ya. Pravo rebenka na uvazhenye / Ya. Korchak. – M., 1990. – S. 175–194. – (Pedahohycheskoe nasledye).
3. Meshko H.M. Upravlinnia protsesom formuvannia sotsialno-psykholohichnoho klimatu v pedahohichnomu kolektyvi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu / H.M. Meshko, O.I. Meshko // Pedahohichnyi almanakh: Zbirnyk naukovykh prats. – Kherson : KVNZ “Khersonska akademiia nepererвної osvity”, 2017. – Vyp. 33. – S. 237–243.
4. Obozova O. Psykholohichna bezpeka osvitnoho seredovyscha / O. Obozova // Psykholoh. – 2011. – # 10 (442). – S. 3–6.
5. Tarasov S.V. Shkolnyk v sovremennoi obrazovatelnoi srede / S.V. Tarasov. – SPb. : Obrazovanye-Kultura, 2001. – 151 s.
6. Yasvyn V.A. Obrazovatelnaia sreda: ot modelyrovaniya k proektyrovaniyu / V.A. Yasvyn. – M. : Smysl, 2001. – 356 s.

Meshko Halyna Mykhailivna

Doctor of Pedagogical Science, Professor,
Head of the Department of Pedagogy and Education Management,
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University,
Ternopil, Ukraine.

Meshko Oleksandr Ivanovich

Candidate of Psychological Science, Associate Professor, Department of Psychology,
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine
E-mail: meshko_o@ukr.net

FORMATION OF A PSYCHOLOGICALLY SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN A GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION